

Արկաղի ԱԿՈՊՈՎ

ՏՄՅՔՅԱՆ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐԻ «ՊԱՏԿԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ» ՀԱՐՅԻ ՇՈՒՐՉ

Մեծ Հայքի XIV աշխարհի Տայքը վրաց պատմագիտության մեջ ներկայացվում է իբրև վրացական հարավային ծայրագավառ՝ «Տառ-Կլարջեթի» անվանմամբ, իսկ նրա ողջ մշակութային շերտը վերագրվում է բացառապես վրացական էթնոսի ձեռքբերումներին: Վրացագիտության մեջ ընդունված է այն համոզմունքը, որ Տայքն իր տարածքում եղած բոլոր հնագույն պետական կազմավորումներով հանդերձ (Դայաենի, Դիաուխի, տաոխներ) հնուց ի վեր բնակեցված է եղել քարթվելական ցեղերով: Ք.ա. III դարում Տայքը վրաց Փառնավազ թագավորի ստեղծած «համավրացական» պետության բաղկացուցիչ մասն էր: Ք.ա. II դարում Հայոց արքա Արտաշեսը, օգտվելով վրացական պետության առժամանակ թուլությունից, միացնում է Տայքը Հայաստանին: Հենց այդ ժամանակաշրջանի հետ է կապվում հայկական տեղանունների առաջացումը Տայքում¹: Ցավոք, վրաց հեղինակները անտեսում են Ստրաբոնի այն հաղորդումը, որ Արտաշես I-ի արշավանքներից հետո «միավորված Արմենիայի մեջ բոլորը միալեզու էին»², բնականաբար խոսում էին ոչ թե վրացերեն, այլ հայերեն:

Տայքի պատմության IV-VIII դդ. շրջանը ևս վրացագիտության մեջ ներկայացվում է Վրաստանի պատմության համատեքստում: Այստեղ հատկանշական է այն մոտեցումը, որ Տայքի տերերը՝ Մամիկոնյանները, ներկայացվում են իբրև վրացական ծագմամբ նախարարական տոհմ, որոնք գերիշխող դիրք ունեին հայոց արքունիքում: Այս առթիվ վրացի ակնավոր գիտնական Ս. Ջանաշիան գրում է. «Հայ ազնվականության առաջին շարքերն անցած Տառի Մամիկոնյանների իշխանական-ֆեոդալական տոհմը իր ծագումով պատկանում էր վրացական ճան ցեղին, ինչպես այդ խոստովանում և հատկապես հիմնավորում է հայկական նորագույն պատմագրության խոշորագույն ներկայացուցիչ պրոֆ. Ն. Ադոնցը»³: Իրականում Ադոնցը երբեք չէր պնդել, որ ճաները վրացական էթնոսի մաս են կազմել: Ջանաշիան փորձում էր իրողությունը ներկայացնել այնպես, կարծես թե հենց Ադոնցն էր Մամիկոնյաններին վրացական ծագում վերագրողը:

Վրաց գիտնականների կարծիքով, հայոց Արշակունյաց պետության կազմում և հետագա շրջանում Տայքը մշտապես եղել է բնակեցված վրացական էթնիկական տարրերով. «Ճշմարիտն այն է, որ բնակչության հիմնական զանգվածը Տառ-Կլարջեթի երկրամասում ի սկզբանե ըստ լեզվի և մշակույթի եղել է վրացական, մինչ հայերը, եթե միայն որևէ տեղ նրանք եղել են, հանդիսացել են վերաբնակիչներ: ... Հարավային Տառ այդ վերաբնակիչները եկել են որպես գաղթողներ, այդտեղ ապահով ապաստան որոնելու: Այդ տեղի է ունեցել հայերի համար ան-

¹ *Եվրոպացի Յ. Մենցելոս Յ., Երուզակաճյուղ, տձ., 2006, ՅՅ 19.*

² *Տե՛ս Ստրաբոն. Օտար աղբյուրները հայերի մասին, հ. 1, Եր., 1940, էջ 54-57:*

³ *Ճճանաշիա Շ. Օբ ոմոմ քրիմերե Իճաճեղեղեղ Իճրիճեղեղեղ քրիմերեղ, Եձ., 1947, Շ. 19.*

տանելի ծանր ժամանակներում՝ պարսիկների և արաբների տիրապետության օրոք՝ V-VII դարերում: Նրանց ձուլմանը վրացիների հետ օժանդակում էր այն հանգամանքը, որ եկողները թվական առումով քիչ էին երկրի բնիկների համեմատ: Այս անվիճելի իրողության համար ենթադրել մի այլ, խելքի մոտ բացատրություն, կատարելապես անհնար է»⁴:

Տայքի պատկանելության շուրջ բանավիճելը վրացագիտության մեջ անընդունելի է: Ս. Ջանաշիան հետևյալ կերպ էր հիմնավորում տայքյան հուշարձանների վրացապատկան լինելը, որը գիտական առումով անհիմն է. «Մինչև հիմա հաշվվում էր, որ Տառ-Կլարջեթիի ճարտարապետությունը հանդիսանում է վրաց ճարտարապետության օրգանական մասը»⁵: Տայքի հայկական անցյալի վերաբերյալ յուրաքանչյուր տրամաբանական և փաստարկված պնդում վրաց գիտնականների կողմից ընդունվում է սվիններով: Մեր կողմից, իհարկե, կասկածի տակ չի դրվում Տայքում՝ վրացական պատրիարքությանը ենթակա թեմերի գոյությունը⁶, այսուհանդերձ մենք կփորձենք քննել նախանգի բնակչության և ճարտարապետական հուշարձանների ազգային պատկանելությանը վերաբերող հարցերը:

Տայքը հնուց ի վեր բնակեցված է եղել հայալեզու էթնիկական խմբերով և մշտապես եղել է հայկական պետականության մի մասնիկը⁷: Ք.հ. առաջին դարերում նախանգը դարձել է Դիմաքսյան և Մամիկոնյան նախարարական տների հայրենական կալվածքը:

Տայքի բավականին վաղ քրիստոնեացման մասին են վկայում այն տեղեկությունները, որոնց համաձայն՝ Գրիգոր Լուսավորիչն է եպիսկոպոսներ նշանակում այնտեղ, որոնք կոչված էին ոչ միայն տեղի հոգևոր հոտը ղեկավարելու, այլ նաև՝ դեռևս հեթանոս մնացած ազգաբնակչությանը քրիստոնյա դարձի բերելու: Տայքի եպիսկոպոսներից մեկ են հասել Բասոս, Կիրակոս, Տաճատ և այլ եպիսկոպոսների անուններ: Հիշատակվում է նաև Հովսեփ Վայոցձորեցի կաթողիկոսին հաջորդած Գյուտ կաթողիկոսը, «որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի գեղջէն Արահեզայ, այր լի գիտութեամբ հայրվս և առաւելայրունիւն, յորդասաց բանիւ և առատաբուղիս վարդապետութեամբ»⁸:

VI դարում ինչպես Գուգարքի, այնպես էլ Տայքի տարածքում ձևավորված կիսանկախ իշխանությունները, որոնք վրացական աղբյուրներում հայտնի են «էրիսթավություններ» անունով, հոգևոր առումով ենթարկվում էին հայոց կաթողիկոսին: Այս պնդմանը համակարծիք է նաև վրաց ականավոր պատմաբան Ի. Ջավախիշվիլին⁹:

⁴ *Джанашиа С.*, նշվ. աշխ., էջ 18-19.

⁵ *Նույն տեղում*, էջ 31.

⁶ *Եղեղյան Յ.*, *Յնճշգրտ. շ.*, Երևան, 1994, էջ 19, 94.

⁷ *Арутюнян Б.* К вопросу об этнической принадлежности населения бассейна реки Чорох в VII-IV вв. до н.э., *ՊԲՀ*, 1998, 1-2, էջ 233-246:

⁸ Ղազարայ Փարպեցու պատմություն հայոց թուրթ առ Վահան Մամիկոնեան, *Եր.*, 1982, էջ 264:

⁹ *Տե՛ս ՝ Ջյուզեպե Գալեթի, Վրացական ժողովրդի պատմություն, Կ. 1, տ. 1, 1960, թ. 300. Համաձայն Ի. Ջավախիշվիլու՝ 506թ. եկեղեցական ժողովին մասնակցել է Տայքի Ատատե եպիսկոպոսը, իսկ Հովհաննես Բ. Գաբրիելյանը կաթողիկոսության տարիներին (VI դարի երկրորդ կես) որպես Տայքի եպիսկոպոս է հանդես գալիս Ստեփանոսը:*

591 թ. պարսկաբյուզանդական հաշտությունից հետո, երբ Հայաստանի մեծագույն մասն անցավ Բյուզանդական կայսրությանը, Մավրիկիոս (Մորիկ) կայսրը ձեռնամուխ է լինում կայսրության նոր տարածքների վարչական համակարգի ստեղծմանը: Նա բարեփոխում է Հուստինիանոսի սահմանած վարչական բաժանումները: Տայքը և Գուգարքի սահմանակից մասերն ստանում են Խորագույն Հայք անունը¹⁰: Նույն 591 թ. Ավանում ստեղծվում է քաղկեդոնական կաթողիկոսություն՝ ի հակակշիռ Դվինի առաքելական կաթողիկոսության: Ավանի քաղկեդոնական կաթողիկոսությունն ուներ հետևորդներ ինչպես հասարակ բնակչության, այնպես էլ բարձրաստիճան հոգևորականության շրջանում, այդ թվում Հայաստանի արևելյան մասում: 602-603 թթ. պարսից Խոսրով արքան գրավում է Հայաստանը և վերացնում Ավանի կաթողիկոսական աթոռը: Դվինում Աբրահամ կաթողիկոսի պահանջով եկեղեցու հայրերը բանադրանքի են ենթարկում Քաղկեդոնի ժողովը: Եկեղեցական գործիչների այն մասը, որոնք չկատարեցին Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի պահանջը, ստիպված հեռացան Տայք, որը, լինելով սահմանակից Բյուզանդիային, լոյալ էր քաղկեդոնական բնակչության հանդեպ¹¹:

Իսկ ինչո՞ւ Տայքի առաքելական հայության շրջանում լայն տարածում գտավ քաղկեդոնականությունը: Թերևս պատճառներն ավելի շատ են, քան դրանք երևում են առաջին հայացքից: Եթե V-VI դարերում հայերի շրջանում քաղկեդոնիկ դավանանքին հարելը Պարսկաստանին հակադրելու դրսևորում էր, ապա VII դ. կեսերին՝ արաբական առաջին արշավանքների ժամանակաշրջանում, հայության մի մասի մեջ սկսեց գերիշխել հունական եկեղեցու հետ միանալու տեսակետը՝ պայմանավորված մահմեդական արաբների դեմ Բյուզանդիայի աջակցությունը ստանալու ցանկությամբ: Այս միտումը բնորոշ էր սահմանամերձ շրջաններում բնակվող հայությանը, որը, հայտնվելով ազգապահպանման համար անբարենպաստ պայմաններում, կրոնափոխ լինելուն գերադասել է դավանափոխ լինելը՝ ընդունելով հարևան հզոր քրիստոնյա պետության դավանանքը:

Տայքը մեծապես տուժեց արաբական դժնդակ տիրապետության ժամանակաշրջանում: Արաբական պատժիչ ջոկատները ավարի ու ավերի ենթարկեցին նահանգը: VIII դարի հակաարաբական ապստամբությունների ընթացքում Տայքը հաճախ դառնում էր հայկական ուժերի հավաքատեղին, որտեղից էլ կառավարվում էին հակաարաբական ելույթները: Տայքի ռազմավարական նշանակությունը գիտակցելով՝ արաբները մի քանի պատժիչ արշավախմբերի միջոցով ավարի ու ավերի ենթարկեցին նահանգը, որի արդյունքում Տայքի բնակչության մի մասն արտագաղթեց, մյուսը ապաստանեց անմատչելի վայրերում: Այն հայ հոգևորականները, ովքեր վերապրեցին արաբական արշավախմբերի սպանող, գլխավորապես անցան Բյուզանդիա: 775 թ., երբ ճնշվեց հայոց հուժկու ապստամբությունը, Մամիկոնյանները Տայքը հանձնեցին իրենց հետ խնամիական առնչություններ ունեցող Բագրատունիներին: Հայոց իշխան Աշոտ Մսակեր Բագրատունին Տայքում

¹⁰ *Տե՛ս Լեռ, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Եր., 1947, էջ 224:*

¹¹ *Арутюнова-Фиданян В. Повествование о делах армянских (VII век) Источник и время, М., 2004, с. 183, 250.*

կառուցեց Կաղամախի ամրոցը: Տայքի հյուսիսային հարևանը՝ Կղարջքը, անցավ 774-775 թթ. հակաարաբական ապստամբության ղեկավարներից մեկին՝ Վասակ Բագրատունուն¹², որի թոռ Աշոտն իր հերթին ստեղծեց մի նոր իշխանություն՝ Արտանուջ կենտրոնով: Հաստատվելով Վրաստանին սահմանամերձ շրջանում՝ Աշոտը խնդիր ուներ ամրապնդելու իր իշխանությունը, ապահովագրելու այն արաբական ոտնձգություններից: Ուստի նրան անհրաժեշտ էր սոցիալական լայն հենարան և ուժեղ պետության հովանավորություն՝ Տփղիսի արաբական ամիրայության դեմ պայքարում: Այդպիսի հենարան Աշոտ իշխանը տեսնում էր արաբական իշխանություններից դժգոհ վրացիների մեջ: Հակաարաբական պայքարում ամենամեծ օգնությունը կարող էր նրան ցույց տալ Բյուզանդական կայսրությունը: Շահելու համար այդ երկու ուժերի համակրանքը՝ Աշոտին անհրաժեշտ էր ընդունել քաղկեդոնական դավանանքը: Այդ հարցում Աշոտը չհապաղեց. նա և իր մերձավորները մկրտվեցին քաղկեդոնական ծեսով, որից հետո ձեռնամուխ եղան նորաստեղծ իշխանության ամրապնդման աշխատանքին: Աշոտ Բագրատունին կայսեր կողմից կյուրապաղատի տիտղոս է ստանում, որը կայսեր կողմից ոչ այնքան Աշոտին սիրաշահելու, այլ ուղղակի արաբներին հակակշիռ ստեղծելու նպատակ էր հետապնդում: Այսպես Կղարջքում տեղի ունեցավ կյուրապաղատության առաջացումը, որը X դարում ընդարձակվեց գերազանցապես Տայքի տարածքների հաշվին: Բնակչության մեծամասնությունը իշխող վերնախավի նման հարեց քաղկեդոնականությանը: Նորահավատ բնակչության հոգևոր պահանջումների բավարարման համար Վրաստանից մեծ թվով հոգևորականներ եկան Տայք և Կղարջք, որտեղ նրանք, չբավարարվելով արդեն իսկ քաղկեդոնական մեծամասնության առկայությամբ, բազմապատկեցին հոգևորությունը: Ինչ խոսք, վրաց հոգևորականության հետևից Տայք ներթափանցեցին նաև վրացական էթնիկական խմբեր, որոնք Տայքի բնակչության ազգային կազմի վրա ազդեցություն չունեցան:

Ո՞րն է պատճառը, որ հայաբնակ բնակավայրերում հայերի կողմից կառուցված հրաշալիքները՝ Չորդվանքը, Օշկվանքը, Խախուն, Իշխանը, Բանակը և այլն, սեփականացվել էին վրացիների կողմից, և այսօր դրանք ներկայացվում են իբրև միջնադարյան վրացական մշակույթի գլուխգործոցներ: Վրացական կողմն ունի մի շարք փաստարկներ՝ արձանագրությունները եկեղեցիների վրա, Դավիթ Կյուրապաղատի հատած դրամները վրացերեն մակագրություններով, Տայքի եկեղեցիներում գրված բազմաթիվ վրացերեն ձեռագրերը, Տայքում վրացական պատրիարքությանը ենթակա թեմերի գոյությունը: Ինքնըստինքյան, այս բոլոր փաստարկները խոսում են, բայց երբ կատարում ենք սկզբնաղբյուրներում առկա պատմական փաստերի համակողմանի և անաչառ վերլուծություն, ապա ստանում ենք մեզ հետաքրքրող բոլոր հարցերի պատասխանները:

Տայքի անցյալի վերաբերյալ մեծագույն բացահայտումները կատարվել են ակնանավոր գիտնական ակադեմիկոս Ն. Մառի կողմից: Մառը գտնում էր, որ

¹² Վասակ և Մմբատ Բագրատունիների հայրն էր հայոց սպարապետ Աշոտ «կույր» Բագրատունին, որը 748-750 թթ. Հայաստանում հակաարաբական ապստամբության ղեկավարներից էր:

«վրացի» տերմինը մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում ուներ դավանաբանական նշանակություն, որով բնութագրվում էին Տայքի հայ քաղկեդոնականները¹³: Վերջինիս կարծիքով, հայ ժողովրդին հսկայական վնաս հասցրած հայ քաղկեդոնականների ապագայնացման գործընթացն է պատճառը, որ Վրաստանը հարըստացավ Տայքով և Կղարջքով¹⁴: Մատի պնդմամբ, Մ. Տայքի վրացի հոգևորականությունը շրջապատված էր թեև հավատակից, սակայն այլազգի հայ ազգաբնակչությամբ: Երկիրը վրացական անվանելը նրանք հիմնավորում էին լոկ նրանով, որ եկեղեցիներում ժամերգությունը տեղի էր ունենում վրացերեն¹⁵: Մեծանուն ակադեմիկոսը պնդում էր նաև, որ վրացերենը տարածաշրջանում եղել է միայն ու միայն եկեղեցական լեզու և ժողովրդի մեջ լայն տարածում չունեի¹⁶: Մնացած գրեթե բոլոր պարագաներում նրանք օգտագործում էին հայերենը: Օրինակ, Տայքի քաղկեդոնիկ հայերից Գրիգոր Բակուրեանը, որը 1083 թ. Բուլղարիայում հիմնադրեց Պետրիցիոնի վանքը, վանքի կանոնադրությունը հեղինակելիս իր անվան դիմաց ստորագրել է հայերենով և անգամ հունարեն նշել, որ իր ստորագրությունը հայերենով է արված¹⁷: Համաձայն Պետրիցիոնի կանոնագրքի 182-րդ հոդվածի՝ հայերը քաղկեդոնական եկեղեցիներում պաշտոնական ժամերգությունը պիտի կատարեին վրացերեն¹⁸: Քանի որ հայ քաղկեդոնական համայնքի եկեղեցիներում, իր ժամանակի սահմանված կանոնով, արարողությունը կատարվում էր վրացերեն, դրանից ելնելով էլ այդ նույն եկեղեցիների պատերին գրանցվող արձանագրությունները կատարվում էին վրացերենով:

Այսպիսով, պարզ է դառնում, որ Տայքի որոշ եկեղեցիների արձանագրությունների լեզուն չի որոշում Տայքի հուշարձանների ոճային և ազգային պատկանելությունը: Առավել ևս, որ որոշ դեպքերում այդ արձանագրությունները կատարվել են ուղղագրական լուրջ սխալներով: Պետք է նշել, որ հայ քաղկեդոնականների գլխավոր եկեղեցիների արձանագրությունները գրվել են անթերի, քանի որ այդ եկեղեցիներին կից եղել են գրչության կենտրոններ, որտեղ գրվել են բազմաթիվ վրացական ձեռագրեր: Խոսքը վերաբերում է գյուղական բնակավայրերի եկեղեցիներին, որոնց արձանագրությունները ներկայացված են վրացագիտական աշխատություններում: Այսպես, էքեք (Այգեկ) գյուղի եկեղեցու վրացերեն և հունարեն արձանագրությունները Է. Թաղաիշվիլին բնութագրում է իբրև անգրագետ և ավելացնում, որ այդ արձանագրությունների հեղինակը վատ էր տիրապետում

¹³ *Март Н. Ани. Книжная история города и раскопки на месте городища. Л.; М., 1934, С. 131. Վ. Ստեպանենկոյի մեկնարանությամբ՝ քաղկեդոնականությունն այս դեպքում վրացական տարրերակով ուղղափառության ընդունումն է, որը զուգակցվում է եկեղեցիներում վրացերեն ժամերգությամբ: Տե՛ս **Степаненко В.** Торники и Тарониты в Византии (к вопросу о существовании т.н. Тайкской ветви Торникянов), *Античная Древность и Средние века*, 1999, N 30, С. 35.*

¹⁴ Տե՛ս *Март Н.* Аркаун, монгольское название христиан связи с вопросом об армянах халкедонитов, *ВВ*, XII, СПб., 1906, С. 6.

¹⁵ Տե՛ս *Март Н.* Георгий Мерчуле, *Житие Григория Хандзтийского*, СПб., 1911, С. 123.

¹⁶ *Նույն տեղում*, էջ XVI.

¹⁷ Տե՛ս *Март Н.* Аркаун ..., С. 20:

¹⁸ *Մարության Տ.*, Հայ դասական ճարտարապետության ակունքներում, Եր., 2003, էջ 244-245:

ինչպես հունարենին, այնպես էլ վրացերենին: Էքեքյան արձանագրությունը, ըստ Թադախիշվիլու, պետք է որ կատարված լիներ 1006-1007 թթ., այսինքն՝ այն ժամանակաշրջանում, երբ «Տառ-Գլարջեթյան Քարթվելական թագավորությունը» իր մշակութային ծաղկման ժամանակաշրջանում էր: Բնականաբար դժվար է դառնում հավատալ նրան, որ «վրացական ազգային մեծամասնություն ունեցող Տառյում վրացի հոգևորականների կողմից» նման անգրագիտություն դրսևորվեր տաճարի պատերին: Մեր այս պնդմանը, իհարկե, կցանկանան հակադրվել՝ պնդելով, որ այդ արձանագրությունները կատարողը վրացի չի եղել, և դրանով են բացատրվում այն բազմաթիվ ուղղագրական սխալները, որոնք առկա են արձանագրության մեջ: Մակայն չնոռանանք, որ վրացագիտության մեջ գերիշխող տեսակետի համաձայն՝ Տայքի թե՛ բնակչությունը և թե՛ հոգևորականությունը վրացիներ էին, ուստի դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կարող էին վրացի հոգևորականներն ու բնակչությունը հանդուրժել տառասխալներով արձանագրություններ: Այս ամենն ունի ընդամենը մի բացատրություն, որ ո՛չ Էքեքի հոգևորականությունը և ո՛չ էլ բնակչությունը քաջատեղյակ չէին վրացերենին, այսինքն՝ վրացիներ չէին, այլ քաղկեդոնական հայեր: Իսկ որ Տայքում հայերը հնուց ի վեր ապրել և արարել են, վկայում են ինչպես եկեղեցիների վրա հանդիպող հայատառ թվագրումները (Իշխան, Խախու և այլն), այնպես էլ միջնադարյան հեղինակների աշխատությունները:

Տայքի քաղկեդոնական ազգաբնակչության հայախոս լինելու վերաբերյալ պահպանվել են մի շարք տեղեկություններ: Դրանցից առաջինը վերաբերում է X դարին: Ականավոր գիտնական Ներսես Ալիկյանի կողմից հայտնաբերվեց «Պղնձե քաղաքի» պատմության վերաբերյալ փաստաթուղթը, որով հավաստվեց Դավիթ կյուրապաղատի ազգությամբ հայ լինելը, նրա պալատականների և ժողովրդի հայախոս հայեր լինելը և, այդպիսով, Տայքի կյուրապաղատության հայկական լինելը¹⁹: Մեզ են հասել նաև Տայքում գրված բազմաթիվ ձեռագրեր, որոնք պահպանվում են Մատենադարանում²⁰: Տայքի քաղկեդոնական հայության վերաբերյալ ամենաուշագրավ տեղեկությունները թերևս հաղորդում է XVII դարի հայ հեղինակ Հակոբ Գարնեցին, որը հաղորդում է հետևյալը. «Եւ կայ ի մէջ ձորոյն մեծամեծ վանորայք Վրացի գուղն Խախու, Ոշկ և Իշխան, որ յար և նման ոչ գոյ նոցա, բայց թէ լինի միայն սուրբն Մովսի ի Կոստանտնուպոլիս:...Եւ էին բնակիչք երկրիս կէսն Հայք և կէսն ազգաւ և կրօնիւք Վրացի, բայց Հայի լեզուաւ խօսէին...»²¹:

Վերջապես, Տայքում առկա բազմահազար հայության մասին մեզ ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդում XVI դարի վերջի թուրքական «Գյուրջիստանի վիլայեթի մեծ դավթարը» հարկացուցակը: Այս հարկացուցակում ներկայացված են Չըլդըրի (Ախալցխայի) նահանգի հարկման ենթակա բնակավայրերն ըստ ընտանիքների, որտեղ առկա են նաև այդ ընտանիքների ղեկավարների անունները, ներկայացված են գանձվող հարկերի չափերը: Այս հարկացուցակը կազմվել է

¹⁹ Ներսես վ. Ալիկյան, *Զրոյց Պղնձե քաղաքի, «Հանդէս ամսօրեայ», 1958, 1-4, էջ 30-48:*

²⁰ *Տե՛ս Մատենադարան, Ձեռագիր N 3223, էջ 326բ, 8624, էջ 96բ, 8064, էջ 20բ, 22ա:*

²¹ *Թակույր Գարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, 1903, էջ 18:*

1595 թ. և արտացոլում է մինչև Տայքի քրիստոնյաների զանգվածային մահաբերականացումն ընկած վիճակը: Հետևաբար այն, ըստ վրացի հետազոտողների, պետք է որ ցույց տար Տայքի բնակչության մեջ վրացական էթնոսի գերակշռությունը: Սակայն, որքան էլ որ հարկացուցակը թարգմանած Ս. Ջիքիան փորձում էր «Հովհաննեսներին» ներկայացնել իբրև «Իվանե» և «Գրիգորներին» իբրև «Գրիգոր», այսուհանդերձ Փանակի լիվայի բնակավայրերում (Տայքի Բերդազիտր գավառ և Ճակքի արևելյան հատված) մեծամասնություն (մոտ 2/3) էին կազմում հայկական և հայերի շրջանում լայն տարածում ունեցող անուններով մարդիկ, մինչդեռ վրացական անուններով մարդիկ շատ քիչ են հանդիպում: Ամենատպալորիչ օրինակը, որը ցույց է տալիս հայ քաղկեդոնականների առկայությունն այստեղ, դա Ջատգերակ գյուղի բնակիչ «գյուրջի Տեր Հակոբն» է²²:

Այսպիսով, Տայքը վաղնջական շրջանից եղել է հայկական աշխարհի մի մասնիկը: Ջարգացած միջնադարում մեծասամբ հարելով քաղկեդոնականությանը՝ տայեցի հայը չի ասիմիլացվել վրացական էթնոսին: Ընդհակառակը, Տայքում առկա վրացական փոքրամասնությունն առօրյայում ընդօրինակել է հայերենը՝ հայերին փոխանցելով վրացերենը միայն ու միայն իբրև եկեղեցական ժամերգությունների լեզու: Քաղկեդոնիկ հայերի կողմից իրենց իսկ համար կառուցված հուշարձանները չեն կարող որակվել իբրև վրաց ազգի ձեռքբերումներ, իսկ Տայքի պատմության ուսումնասիրությունը Վրաստանի պատմության համատեքստում գիտականորեն սխալ է և անընդունելի:

О ВОПРОСЕ “ПРИНАДЛЕЖНОСТИ” ТАЙКСКИХ ПАМЯТНИКОВ

___ Резюме ___

___ А. АКОПОВ ___

XIV область Великой Армении - Тайк с древнейших времен являлся частью армянской государственности и издревле был населен армянами. Об этом свидетельствуют армянские и греческие источники. В X веке край вошел в состав курапалатства, которое было основано еще в IX веке в соседнем Кгарчке, под предводительством Багратидов. Дабы получить поддержку со стороны Византийской империи в борьбе с арабами, тайкские Багратиды приняли халкидонитство, а в Тайке появилось грузинское духовенство. Однако халкидонизация не подразумевало грузинизации армян. Грузинский стал лишь церковным языком тайкских армян, о чем свидетельствует академик Н.Марр. Ошкванк, Банак, Хаху, Чордванк и другие памятники архитектуры, построенные армянами-халкидонитами не могут рассматриваться в качестве грузинских, а изучение истории Тайка в контексте истории Грузии научно не обосновано.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ակոպով Արկադի Արտյոմի – պ.գ.թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող, E-mail: arkadone@mail.ru

²² Գլուքիստանի շիւրապետի ձեռագրեր, ք. 2, Երևանի Գեղարվեստի թանգարան, Երևան, 1941, թ. 345.